

Alternança de llengües en Cerverí de Girona

ALBERT ROSSICH
Institut de Llengua i Cultura Catalanes (Secció F. Eiximenis)

Cap a 1269, versemblantment (Riquer 1975, vol. III, p. 1571), el trobador Cerverí de Girona va compondre un curiós poema plurilingüe que ha estat motiu de controvèrsia entre els filòlegs, els quals no sempre s'han posat d'acord sobre quines són realment les llengües en presència dins el text. Tenint en compte que Modest Prats és el *culpable* que m'hagi dedicat repetidament a estudiar els fenòmens del plurilingüisme literari –ell m'hi va incitar, fa uns quants anys–, he pensat que aquesta era una bona ocasió per abordar novament el problema.¹

Dono seguidament la transcripció del text segons l'únic testimoni que l'ha conservat, el famós cançoner Gil:

Cobla en .vj. lengatges

- NVncha querria eu achar
ric home con mal coraçon.
Mas uolria seynor trobar.
Que mi dones ses deman son do.
5 E uoldroye touz le iors de ma uie
dames trouer o pris de tota ian.
E si femna trobaua ab enfari.
Pos min cap io micer la pyllaria.
Nisparuer daria alenfan.
10 De setembre saytal coblam fazia.²

---

¹ Vull agrair els comentaris de Miriam Cabré, Jordi Mascarella, August Rafanell i Pep Valsalobre, que han permès millorar aquest treball. No cal dir que els errors que hi pugui haver són exclusivament meus. Per a una visió de conjunt sobre Cerverí, veg. Cabré 1999.

² Ms. 146 de la Biblioteca de Catalunya, f. 32v. Al manuscrit, el poema apareix copiat a línia tirada; aquí, lògicament, he distribuït el text per versos. Transcric les *f*llargues

Les llengües del text: estat de la qüestió

Per a Jaume Massó Torrents, que va ser el primer que el va publicar, les llengües del poema eren: «1.^r, castellà o gallec [vv. 1-2]; 2.ⁿ, provençal [vv. 3-4]; 3.^r, francès [vv. 5-6]; 4.^t, gascó [v. 7?]; 5.^è, sicilià? [v. 8], i 6.^è, català [vv. 9-10]» (Massó 1932, p. 230).

Martí de Riquer (1945, p. 150; 1947, p. 45) es decantava pel «gallego-portugués (verso 1), castellano (verso 2), provençal (versos 3 y 4, 9 y 10), francès (versos 5 y 6), gascón? (verso 7) y un dialecto italiano (verso 8)». Riquer va esmenar encertadament un vers hiper mètric corregint *que mi* per *que·m* (v. 4), i al vers 8 llegeix *miu*.

Poc després, Angelo Monteverdi (1948) es va sumar a la caracterització lingüística del text que havia fet Riquer, tot notant que es produïa una disposició jeràrquica en la utilització de les llengües en joc: les dues més importants, provençal i francès, ocupen la part central amb dos versos cadascuna, mentre les altres quatre compareixen als extrems amb un vers cadascuna. Monteverdi també va proposar esmenar *do* (v. 4) en *don* per mantenir la rima, i *sparver* per *esparver* per solucionar el còmput mètric, esmenes que van ser acollides després pels editors.

István Frank (1950) i Giuseppe Tavani (1968 i 2000), basant-se igualment en raons de simetria estructural —«les coupures syntactiques sont tellement nettes [...] qu'elles décomposent la strophe en quatre distiques» (Frank 1950, p. 71)—, van suposar que hi havia d'haver una errata a la rúbrica i que en comptes de 6 els llenguatges eren 4, amb dos versos seguits per a cadascun: galaicoportuguès, provençal, francès, i italià o gascó (segons Frank), o decididament italià, encara que amb manlleus de l'occità literari (Tavani 1968 i 2000). La tornada s'havia de considerar independent del poema, i això explicava que s'hi repetís l'occità. Ni el castellà ni el català no hi compareixien, doncs. Frank va proposar l'esmena *Ni* per *Un* (v. 9). I tot i que la suposició d'un error de còpia de .vj. per .iiij. era una mica forçada, no es pot negar que Frank l'argumentava enginyosament:

L'erreur de la rubrique s'explique de la même façon que celle du vers 9, *Ni* pour *j*. [=un]: dans les chiffres rapidement tracés, les points qui les encadraient pouvaient être pris pour de petits traits verticaux. Au vers 9, le

---

per s curtes i desfaig les abreviatures indicant-ho amb cursiva. He numerat els versos per facilitar les citacions.

point et le trait de *j*. a donné le *n*- initial et le dernier point, le *-i*; dans la rubrique, le premier point pouvait manquer (*iiij.*), le premier trait vertical pouvait être pris pour ce point, le second et le troisième, un peu penchés de façon à converger à leur base, être lus *v*, d'où *.vj*. Dans un morceau où le scribe a manifestement mal lu le chiffre *j.*, il me semble qu'il soit permis de supposer que *.vj*. est une faute pour *iiij.*³

En un primer moment, Riquer es va adherir de manera resoluta a la revisió del problema encetada per Frank (1964, vol. I, p. 138). També s'hi va afegir, en un repàs detallat a la qüestió, Jean-Marie d'Heur (1973). Però la proposta no va ser acceptada pel mateix Riquer anys més tard, ni per Joan Coromines, els quals van tomar a defensar que les llengües del poema eren sis. Riquer, de tota manera, va introduir alguna variant en la posició de les llengües respecte de la relació que havia fet primer: els *lengatges* havien de ser «el gallegoportugués (verso 1), el castellano (verso 2), el provençal (versos 3-4, 7 y 9-10), el francès (versos 5-6), el gascón (verso 8, primera parte) y el italiano (verso 8, segunda parte)» (1975, vol. III, p. 1571).

Segons Coromines, finalment, que va impugnar amb aspror les conclusions de Riquer (Coromines ed. 1988, vol. II, p. 199), les llengües emprades per Cerverí en aquest poema són «indubtablement» aquestes: vers 1, portugués (=gallec); vers 2, aragonès (Riquer deia castellà); versos 3-4, occità; versos 5-6, francès; versos 7-8, gascó –i diu que hi hem de llegir *hemna-*; i versos 9-10, català. Coromines esmena *pos* per *pes*, al vers 8.

L'acord dels qui han tractat la qüestió, doncs, és general pel que fa als versos 1 (gallec: *eu* i *achar* no són mots castellans ni aragonesos), 3-4 (occità) i 5-6 (francès). El vers 2, però, tant es pot llegir en castellà com en gallec (Riquer 1975) o aragonès (Coromines). Pel que fa als versos 7-8, les solucions han estat més variades; en parlaré després. Finalment, els versos 9-10 han estat considerats majoritàriament com a escrits en occità, tret de Massó i Coromines, que han afirmat que eren compostos en català.

Altres autors s'han referit més de passada a la qüestió, com Marie-Claire Zimmermann (1986) i Éric Beaumatin (2000). Amb tot, ni l'una ni

³ Frank 1950, p. 71, nota 10. Tavani 1968 [1969a, p. 75] apunta també la possibilitat d'una esmena conscient d'un copista que pensés que els llenguatges en joc eren efectivament sis i no quatre.

l'altre no es pronuncien sobre quines són les llengües (també sis, segons Zimmermann) que componen el poema. Beaumatin explica que «si l'on débat toujours du nombre de langues [...], une hypothèse de structure paraît faire l'unanimité: une seule langue y est réutilisée, et une langue non quelconque puisqu'il s'agit du provençal» (p. 179). Beaumatin no coneix, doncs, —o menysté— la hipòtesi de Massó i de Coromines.

Els precedents

La primera pregunta que ens hauríem de fer, un cop repassat l'estat de la qüestió, és la de quines llengües podríem esperar que compareguessin aquí. I, per contestar-la, hauríem de mirar què passava en altres casos similars.

La veritat, però, és que no és fàcil escatir els idiomes que intervenen en les composicions plurilingües antigues.⁴ D'entrada, difícilment els poetes podien dominar gaires variants lingüístiques sensiblement diferents, i encara menys els copistes respectar-les de manera fefaent en les seves còpies; a més a més, les parles romàniques que entren en joc no estaven ben fixades, i la consciència d'identitat o de diferenciació lingüística dels parlants era molt elàstica. Podríem afegir a aquestes dificultats el fet que les diverses *scriptae* romàniques que podien conèixer els trobadors es fonamentaven en la composició interdialectal, i s'apartaven expressament de la, diguem-ne, realitat lingüística concreta. Ara: que aquella consciència lingüística fos boirosa, o no coincident amb la d'avui, no vol pas dir que fos inexistent, com ho prova aquest mateix poema que estudiem.

Tot i això, la pluralitat lingüística real era tan gran que la gràcia, o el mèrit, no era pas escriure en diversos llenguatges —es podia escriure en moltes variants diferents *alhora*—, sinó fer-ho de manera que el receptor pogués detectar-los; cosa que només es podia aconseguir incorporant algun tret distintiu a cada text lingüísticament diferent. Si no, en lloc d'alternança el que hi hauria és confusió de llengües, i aquest no era l'efecte lingüístic que es buscava.

---

⁴ També hi ha hagut discrepàncies en la identificació de les llengües d'altres poemes plurilingües medievals: cf. Riquer 1975, vol. II, p. 840, a propòsit del *descort* de Raïmbaut de Vaqueiras (on encara podríem afegir una cita de Mackey 1976, p. 33, el qual afirma que una de les llengües d'aquest poema és el català [!]), i Tavani 1968 [1969a, pp. 60-63] o Brea 1985, pel que fa al sirventès de Bonifaci Calvo.

Si valgués tot, res no ens seria més fàcil que inflar el mostrari lingüístic. En un estadi literari tan primerenc, podríem interpretar determinades formes en el sentit que més ens agradés. ¿O no podríem argumentar fins i tot, si ens convenia, que el *don* que sembla que la rima exigeix al vers 4 és, al segle XIII, pròpi del nord del domini lingüístic català, i per tant del tot conforme a la parla de Cerverí *de Girona*? ¿No ens duria això a concloure que els versos 3-4 són escrits en pur català? És clar que sí. Però aquell fenomen dialectal *-don, rodon, etc.* no podia ser de cap manera un tret caracteritzador del català per contrast amb l'occità.

Per això em sembla evident que si un trobador volia que es percebessin uns versos determinats com a escrits en diversos llenguatges havia d'incloure formes específiques i pròpies de cadascun, i no formes generals que tothom identificaria genèricament, per exemple, com a occitanes. No n'hi ha prou, doncs, que puguem dir que tal mot és català, o gascò, si també és "provençal": en les variants amb menys fixació literària, sobretot, hi hem de poder detectar trets característics, marcadament exclusius.

És el que va fer Cerverí, per exemple, oposant les sèries *querria* (v. 1) / *volria* (v. 3) / *voldroye* (v. 5), o *achar* (v. 1) / *trobar* (v. 3) / *trover* (v. 6) (cf. Brea 1989, p. 264). A la pràctica, la necessitat de diferenciar una variant lingüística d'una altra obligava en última instància a recórrer a un nombre reduït de llenguatges consagrats. Consagrats per l'escriptura o per la tradició, la qual cosa ens porta a examinar els models del plurilingüisme literari que podia haver conegut Cerverí.

El primer de tots és Raimbaut de Vaqueiras, que alterna l'occità i el genovès en el debat *Domna, tant vos ai preiada* (c. 1190), i usa l'occità, l'italià, el francès, el gascò i el galaicoportuguès al seu cèlebre *Descort*⁵ (c. 1200). S'ha destacat justament el mèrit de ser l'iniciador d'aquest joc literari entre variants romàniques, i d'haver inclòs llenguatges que es pot dir que només tenien existència oral (Tavani 1968 [1969a, p. 60]). Més tard, Bonifaci Calvo, contemporani de Cerverí, va fer un altre poema plurilingüe, *Un nou sirventes ses tardar* (c. 1254), aquesta vegada en occità, galaicoportuguès i francès. Finalment, pocs anys abans que Cerverí compongués l'esparsa plurilingüe, el portuguès Fernan Garcia Esgaravunha donava a conèixer la composició *Punhei eu muit'en me*

---

⁵ Veg. la nota anterior.

quitar, escrita en galaicoportuguès, però que conté dos versos en francès a la tornada.⁶

No en coneixem més, de poemes que combinin llengües en vulgar, anteriors a l'esparsa de Cerverí. Hi ha una altra peça d'aquestes característiques en la literatura galaicoportuguesa (un poema de citacions d'Ayras Nunez en gallec i occità: *Vy eu, senhor, vosso bon parecer*),⁷ però és posterior en uns quants anys a la del nostre poeta.

Tavani fa notar que, a diferència del trobador de Vaqueiras, Bonifaci Calvo «sceglie esclusivamente le tre [llengües] della tradizione lirica». L'estudiós italià veu en aquest fet un salt qualitatiu, un canvi de perspectiva cultural: quan el trobador italià escriu ja hi comença a haver unes quantes llengües literàries consolidades que es poden afegir a les d'*oil* i d'*oc*, i ja no cal recórrer al magma dialectal ni tan sols al d'Itàlia, que Calvo, genovès, coneixia perfectament. Cerverí de Girona, segons Tavani, no segueix l'experimentalisme lingüístic de Raimbaut de Vaqueiras, sinó la «prospettiva letteraria» de Bonifaci Calvo (1968 [1969a, pp. 60-66]).

Per a Tavani, en el poema de Calvo no podia aparèixer l'italià perquè el trobador no «poteva avere notizia, se non vaga e indiretta, del siciliano della corte poetica federiciana»; en canvi, en la cobla de Cerverí sí: hi degué haver «un'eco sufficiente a fornire a Cerveri la nozione dell'esistenza di una quarta lingua poetica: una lingua poetica che per il trovatore catalano doveva corrispondere più o meno ad una realtà nazionale, diciamo meglio geografica, confusamente e genericamente italiana».⁸ A favor de la hipòtesi de Tavani hi ha el fet que Pere –l'*Enfan* a qui està adreçat el poema– s'havia casat el 1262 amb Constança de Sicília, filla de Manfred I Hohenstaufen. Sigui com sigui, en el poema de Cerverí es barregen clarament –ja ho veurem– models escrits i models orals, la qual cosa ens el situa més en l'estela del de Vaqueiras que en la del trobador genovès.⁹

⁶ Cf. Tavani 1969b, p. 91; text a la p. 19.

⁷ Cf. *ibidem*, pp. 91-93; text a la p. 20.

⁸ Tavani 1968 [1969a, pp. 65 i 67]. En un sentit similar, Tavani 1969b, pp. 88-90.

⁹ El mateix Tavani explica encertadament que «i contatti che i peninsulari avevano con l'italiano non andavano quasi mai oltre il livello della lingua parlata, o meglio dei dialetti, soprattutto quelli settentrionali o lombardeschi», cosa que «i tentativi di scrittura italiana degli autori peninsulari manifestano inequivocabilmente» (Tavani 1968 [1969a, p. 67]).

Fixem-nos que els “llenguatges” que ens han sortit fins ara no passen de cinc: el francès, el galaicoportuguès, el gascó, l’italià i l’occità. Si la tradició fornía els models per a una composició plurilingüe, aquestes variants eren les que tenien *pedigree*.

I el castellà, doncs? El castellà, o l’aragonès de la cort –que per força havien de ser vistos com dues variants pròximes d’un mateix idioma–, també hauria pogut aparèixer, a la nostra esparsa. Ramon Vidal de Besalú havia inclòs un fragment poètic en castellà al seu poema *So fo e'l temps*, que ja circulava una cinquantena d’anys abans del poema de Cerverí.¹⁰ En un altre registre poètic, és ara que surten les primeres obres del *mester de clerecia*. Existia, en tot cas, la possibilitat que Cerverí hagués conegut poemes cortesans en castellà, i no només en gallec. Com diu Gerold Hilty a propòsit del poema reportat per Vidal de Besalú, «a fines del siglo XII o a principios del siglo XIII existió en la Península Ibérica la posibilidad de imitar la poesía trovadoresca en la misma lengua española». Certament, «nada nos lleva a pensar que esta posibilidad haya dado origen a una profusión de poemas líricos cortesanos en lengua española [...] hoy perdidos» (Hilty 1989, pp. 102-103). Però, si més no, era possible “pensar” en uns versos compostos en una llengua iberoromànica altra que el galaicoportuguès.

Hi havia algú a qui no va caldre mai convèncer d’això, i és –o era– el filòleg Ramón Menéndez Pidal. L’August Rafanell em passa la notícia d’una curiosa polèmica finisecular –finisecular del XIX–, que *mutatis mutandis* s’hauria pogut aplicar a la composició de Cerverí, sinó que aquesta en aquell moment encara no era coneguda dels estudiosos. A propòsit de l’aparició d’una obra notable del nacionalisme català, el *Compendi de doctrina catalanista* d’Enric Prat de la Riba i Pere Muntanyola (1894), i rebutent-lo, Menéndez Pidal argumentava això:

En el siglo XII un provenzal, Rimbardo de Vaqueiras, en una de sus poesías escritas en diversos idiomas quiso incluir una muestra de un lenguaje peninsular. Pues bien, no crea el Catecismo citado que escogió como muestra el catalán (que al fin era el que tenía más cerca) sino el castellano, por la sencilla razón de que, mientras los poetas catalanes no sabían aun escribir sino en una lengua xtraña, en provenzal, ya el castellano ostentaba una

¹⁰ L’estrofa castellana formava part de la primera versió del poema de Raimon Vidal (1ª dècada del segle XIII), segons Field ed. 1989-1991, vol. 1, p. 77; el text es pot llegir al vol. II, pp. 82-83).

robusta y singularísima poesía épica, altamente nacional, mucho antes que Berceo y Alfonso X lo elevasen a una primitiva perfección literaria. Por el contrario, hasta muy a finales del siglo XIII no empezaron los catalanes a querer dignificar su lengua para la poesía, y cuando lograron una lengua poética, la llamaron lemosina, para indicar su esfuerzo de imitación extranjera y su desdén por el pla catalá. ¡Por esto, sin duda, el Catecismo enseña que el catalán estaba ya en esplendor cuando el castellano aún no daba señales de vida! (Menéndez Pidal 1902)

El castellà hi podia haver estat, a la cobla de Cerverí; però el cas és que no hi és, com veurem. Al nostre poema també hi podia haver comparegut el llatí, és clar: les composicions bilingües entre una llengua romànica i el llatí tenien una sòlida tradició, que arrencava almenys del temps de l'alba de Fleury, al segle X.¹¹ Però aquí no n'hi ha el mínim rastre.

I el català? És evident que Cerverí havia pogut llegir nombrosos documents escrits en un inequívoc català. En català, a més d'en llatí, s'havien copiat tractats legislatius, entre els quals hi havia els més importants —el *Forum iudicum*, els *Usatges*, els costums locals—; en català es transcrivien sermonaris i cròniques; en català es traduïen vides de sants i obres de devoció. Jaume I recordava als membres de la cort els fets del seu regnat, i en català se'n prenia nota. En català, en fi, Llull començava a redactar la seva impressionant producció o estava a punt de fer-ho. Des del nostre punt de vista, això reflecteix una realitat lingüística inesquivable.

Aquesta relació apressada de l'emergència de la prosa catalana requeriria matisacions que ara no puc fer amb detall: la llengua d'aquests textos, o la d'altres de perduts, potser no era vista llavors des de l'homogeneïtat que suscita la visió de conjunt d'avui; algunes d'aquestes obres segurament presentaven una coloració lingüística que no és la mateixa que ha arribat a nosaltres. I més coses. De tota manera, començava a ser possible pensar en el català, si no com una llengua de la literatura ben bé, sí com una variant lingüística definida.

Només que el català no havia accedit com a tal al rang de la poesia. «Il catalano, quando Cerveri scriveva la sua cobbola, prima del 1276, ancora non si soleva adoperare a scopi letterari», escriu Monteverdi (1948, p. 74); «para Cerverí es evidente que los catalanes, cuando escriben en

¹¹ Editada per Vecchi 1952, pp. 127 i 377-378.

verso, lo hacen en provenzal», conclou Riquer (1975, vol. III, p. 1572, nota als vv. 3-4). El català restava, doncs, al marge de la poesia; més encara que el gascó, que, si més no, obté la compareixença fugaç de les facècies plurilingües, tot i que no s'ha d'oblidar que l'aparició d'una *scripta* gascona és tan antiga com ho pot ser la catalana.

Gascó, català, occità

L'arribada del gascó a l'escriptura, en el terreny de la prosa, mereix un comentari exprés, que ens il·luminarà sobre un aspecte important per comprendre el plurilingüisme del poema. Em refereixo al que s'ha anomenat més específicament *scripta* bearnesa

et qui se caractérise, dès l'origine, par des principes graphiques que lui sont propres et assez différents de ceux de la scripta toulousaine. On rappellera: l'emploi du -e final atone au lieu de -a (*cause*, pour *causa*), emploi du x "hispanique" pour noter /sh/ (*medix*, *deixar*, *aixi* contre occ. commun: *meteis*, *daissar*, *aissi*), ou encore les digraphes vocaliques du type *paa*, *boo*, *bee* (occ. comm.: *pam*, *bon*, *ben*) [...]: cette scripta béarnaise étant en outre, par voie de conséquence, linguistiquement beaucoup plus gasconne.¹²

Per al lector català poc familiaritzat amb la complexitat de la història lingüística de l'occità, el text acabat de reproduir pot ser una sorpresa. També la *scripta* catalana dels orígens es podria presentar d'aquesta manera: unes formes "lingüísticament més catalanes" transcrits amb unes determinades especificitats gràfiques (els plurals femenins en *-es*, l'ús de la *xeix*, les palatals *yl* o *ny*), i tot això coexistent, al començament, amb altres textos de procedència catalana amb una notable coloració llenguadociana –o tolosana. I, naturalment, coexistent també amb una varietat altament artificiosa per als textos escrits en vers.

El fenomen de l'accés del català a l'escriptura –un accés parcial, com a llengua de la prosa– no és gaire diferent del cas coetani del gascó, per tant. Com el català, el gascó viu al tombant del segle XIII instal·lat en el clos prestigiós de la llengua escrita, formalitzada, utilitària; però no com a llengua de l'art, sinó com un instrument natural de la vida diària, de la normalitat. De manera que el fet concret que el català no hagués postulat la seva candidatura a la llibreria del Parnàs tampoc no hauria d'haver

¹² Bec 1984, p. 123. Un recull important de documents d'aquestes característiques va ser editat per Tucoo-Chala 1970.

estat obstacle perquè comparegués a la cobla plurilingüe de Cerverí, al costat del gallec, l'occità i el francès. L'única cosa imprescindible és l'existència d'una consciència diferencial més o menys perceptible entre el català i l'occità.

Aquesta consciència, tot just si comença a aparèixer en aquests moments. L'adaptació al català de les *Homilies d'Organyà* a partir d'originals occitans –a les darreries del segle XII– només provava que les diferències regionals ja existien abans. Encara Ramon Vidal de Besalú (a les *Rasos de trobar*, de començament del segle XIII) es referia al *nostre lengatge* per al·ludir a un vague parlar romànic àmpliament compartit (Rafanell i Rossich, en premsa). Però cap al final del segle XIII comencem a veure que es dibuixa un espai lingüístic diferent. No en repassaré tots els testimonis, d'aquesta incipient consciència d'alteritat, que d'altra banda no sempre són tan clars com voldríem. Ja ho van fer Modest Prats i Josep M. Nadal.¹³ Recordaré tan sols que Jofre de Foixà, a les darreries del XIII, ja esmenta la possibilitat que mots exclusivament catalans o francesos s'introdueixin de manera inconvenient en els cantars provençals (Marshall 1972, pp. 64-65).

Un relat que reflecteix una situació contemporània del poema de Cerverí podria fer pensar que ja existia una percepció clara de la independència del català i l'occità. El *Llibre del rei En Jaume*, en efecte, posa en boca de personatges de la cort del conqueridor frases aïllades en occità que volen introduir un element caracteritzador en els diàlegs en estil directe (cf. Badia 1987). Un dels passatges més clars en aquest sentit és aquesta conversa amb Atbran, batlle de Montpeller:

E dix així: «Yeu faray venir las escalas de Montpeylièr o la major partida». E nós demanam-li com; e èl dix: «Yeu ay parlat ab los fossors e ab los blacquièrs et ab aquels de la Urgeria que venguen a vos ab brandons et que us venguen honrar; e tirar-los hem tots a la vostra part pauch a pauc. E, quan se guarden aquests vostres falces, no serà en lur mà, ans ho faray yeu en vostras mans metre, e poyrets far així com a rey e senyor e venjar-vos d'aquels que us volrets venjar ni us tolen esta vila».¹⁴

¹³ Veg. Nadal i Prats 1982, pp. 202-205. No tots els exemples adduïts, però, són igualment vàlids.

¹⁴ Bruguera ed. 1991, p. 239. He introduït al text petites modificacions tipogràfiques i d'accentuació.

La comparació amb els hàbits gràfics i lingüístics dels passatges no marcats del *Llibre* de Jaume I mostren aquí una voluntat evident de singularitzar la parla del batlle de Montpeller. Prescindim ara de si això s'obrava amb una voluntat realista o com un tret simbòlic; el que ara ens interessa és constatar el fet. De tota manera, la redacció definitiva de l'obra, força més tardana (primera meitat del segle XIV), no permet assegurar que ja existís aquesta mateixa visió distintiva en el moment dels fets.¹⁵ Encara més: tant si aquesta clara consciència diferencial remunta als papers originals com si no,¹⁶ tampoc això no és cap garantia que les diferències lingüístiques impliquessin una oposició rotunda entre català i occità.

La consciència de diferència, naturalment, és imprescindible per aspirar a trobar un fragment en català al costat d'un de provençal, dins la cobla de Cerverí. Però el trobador no ens posa les coses fàcils. D'entrada, la llengua força catalanitzada del trobador, atestada per les rimes (Coromines ed. 1988, vol. I, pp. 8-11), més aviat indica que ell no veia contradicció, sinó confusió, entre el seu parlar natural i la seva projecció literària occitanitzant. La catalanització d'algunes peces de Cerverí és més acusada en les obres narratives i sobretot en peces d'inspiració popular, com la famosa *viadeyra*, fins al punt que Coromines arriba a dir que «aquest poemeta no està en occità, sinó en pla català de l'època».¹⁷ La mateixa variabilitat en les interferències entre català i occità, al capdavant, fan veure la comoditat amb què Cerverí usava una llengua poètica que no devia pas sentir com una constricció.

¹⁵ De fet, a la *Crònica* de Bernat Desclot, que es conserva en una còpia del segle XIII, «no sembla que hi hagi cap intent de posar mots en provençal, en castellà o en italià», quan el recurs al francès compareix força vegades (Coll 1949, p. 115).

¹⁶ Els estudiosos tendeixen a creure que sí; el plurilingüisme del *Llibre del rei En Jaume* fins i tot s'ha convertit en una prova de l'autoria reial: ja s'hi va referir Massó 1911, pp. 43-45, i últimament ho han fet Ferrando i Escartí 1995, p. 16.

¹⁷ Coromines ed. 1988, vol. II, p. 220. Coromines addueix com a prova d'això els mots *prenatz* i *lit* (tot i que aquesta darrera forma no és absent d'altres obres ben occitanes del trobador: *En mol lit dorms*, poema 9,13 de Coromines ed. 1988, vol. I, p. 74). Hi podríem afegir la falta de desinència del nominatiu singular (*que pec es* en lloc de *que pecs es*, v. 4). L'afirmació conclouent de Coromines, en tot cas, és del tot contradictòria amb el que dirà unes línies més avall (ibid., p. 221, nota al v. 19), quan proposa esmenar en el mateix poema –crec que encertadament– l'error de còpia *mes vol* en *me<I>s vol* amb l'argument que «una forma *més* per *mais* fóra ben estranya en l'occità de Cerverí» (!).

La discussió

Le lingue della poesia, nella tradizione culturale catalana, sono quattro, non sei; ed è da questa premessa che ritengo si debba partire per individuare le lingue usate nella cobbola, non già dai caratteri linguistici del testo che, come si è visto, sono spesso ambigui sia per la scarsa differenziazione tra lingue romanze della stessa area regionale (portoghese e castigliano) sia per la conoscenza rudimentale che Cerverí poteva averne (guascone e italiano). (Tavani 1968 [1969a, p. 67])

Dit d'una altra forma: no són els trets lingüístics en si mateixos, sinó les creences, allò que configura una consciència lingüística determinada –i una determinada percepció. Tavani reprèn d'aquesta manera la discussió, que estava encallada en els temes de la filologia de laboratori –les formes lingüístiques possibles i probables, les esmenes d'un text corromput–, tot plantejant la inevitabilitat de partir de premisses finalistes, i decidir què s'ha d'esperar que aparegui. Si el text ho reflecteix adequadament, perfecte; si ho fa de manera defectuosa és que l'autor o els copistes no se'n van acabar de sortir. I ell creu que les úniques llengües que poden aparèixer al poema són quatre: les quatre llengües literàries de la Romània de mitjan segle XIII, incloent-hi l'italià.

En definitiva, el que Tavani posava sobre la taula era la necessitat de plantejar el problema sense veure en aquestes llengües una realitat articulatòria concreta, sinó allò que totes les llengües identificables són: una convenció social subjecta a manipulacions de tot tipus, una *concepció*. Per això fins ara he repassat quantes variants lingüístiques tenien la possibilitat d'accedir al poema de Cerverí (que són més de les que contemplava Tavani). Ara bé: per saber els versos que representen cadascuna de les llengües també necessitem conèixer quins trets lingüístics concrets poden caracteritzar cada variant. La solució definitiva, per tant, passa per combinar totes les vies d'aproximació al text.

Doncs bé. Prescindeixo dels punts en què hi ha unanimitat entre els filòlegs. Discutiré només els versos conflictius, a partir de les llengües que s'han presentat fins ara com a possibles.

Les discrepàncies sobre el vers 2 es fonamenten en l'evidència que no hi apareixen trets exclusius –excloents– del galaicoportuguès, el castellà o l'aragonès. Riquer, de primer, es va deixar enganyar per la paraula *coraçon* (1945 i 1947). Coromines el contradirà, afirmant, sense demos-

trar-ho, que aquest vers és en aragonès «més que no pas castellà central» (1988, vol. II, p. 199). Em penso que Tavani, però, ja ho havia deixat sentenciat:

All'infuori di *achar* [v. 1] che non può essere altro se non portoghese, nessuna delle parole contenute nei due versi [1 i 2] può essere ritenuta, da un punto di vista linguistico, inequivocabilmente caratteristica dell'area ispanoromanza occidentale; ma occorre aggiungere che non ve n'è neppure una che sia inequivocabilmente castigliana, neppure chel *coraçon* che ha suscitato qualche cauta attenzione in questo senso, ma che chiunque possegga nozioni anche non approfondite di portoghese medievale o abbia letto alcune cantigas galego-portoghese non potrà non riconoscere come la forma unica presente, con la variante grafica *coraçom*, nel portoghese delle origini e fino agli inizi del XVI secolo (quando comincia ad essere usato il tipo *coração*). (Tavani 1968 [1969a], pp. 68-69)

No són precisament paraules rares, les del vers 2: *ric-home*, un terme omnipresent entre cortesans, comú als regnes d'Aragó, Castella i Portugal; i *coraçon*, un mot inesquívale de la poesia amorosa —que es feia en aquella època en galaicoportuguès— i prou característic per a qui coneix sobretot els simples *cor*, *cuer*, *cœur*, *cuor(e)*. Qui és que hauria triat aquells noms —*ric-home* i *coraçon*— per confrontar galleg i castellà? Ningú, i Cerverí, que havia de conèixer l'aragonès i la cort castellana, menys que ningú.

No tindria sentit tampoc suposar que amb aquests mots Cerverí de Girona volgués contraposar aragonès i castellà. No; ni amb aquests ni amb cap altre. En realitat, al segle XIII, aquestes dues variants no devien ser sentides pròpiament com a llenguatges diferents, i en tenim una pista que podria valer almenys com a indicatiu: en el *Llibre del rei En Jaume* no es fa mai distinció entre castellà i aragonès; no es veu cap voluntat de diferenciar-los. Tot i això, com segurament és lògic, en el *Llibre* els castellans parlen més aragonès —un aragonès aproximat, tot s'ha de dir— que no pas castellà. En fi: entre els historiadors de la llengua és cosa sabuda —o, si més no, hauria de ser-ho— que molts noms regionals (aragonès, castellà, català, valencià), tot i la seva innegable legitimitat històrica, o justament per això, emmascaren sovint una consciència i una pràctica d'unitat lingüística més àmplia del que algú podria pensar.

Una conclusió s'imposa, per tant, de tot plegat: el vers 2, lingüísticament, no pot ser sinó una continuació de l'anterior en galaicoportuguès.

Passem als versos 7-8. Segons Riquer (1945 i 1947), el setè vers és en occità, però podria ser gascó si hi llegíem *hemna*.¹⁸ Bé, fins i tot podria ser català, si tenim present que les formes *femna* i *enfant* apareixen en textos dels orígens de l'idioma. Ja he expressat, però, el meu criteri contrari a adjudicar tal o tal caracterització específica quan les formes lingüístiques que surten són generals. En realitat, res no s'oposa a considerar que *femna* és la grafia que correspon a una pronúncia gascona 'hemna', de la mateixa manera que admitem que *luny* és la grafia catalana antiga d'un mot que entre nosaltres es pronunciava amb *l*-palatal. (De fet, els manuscrits que transmeten el *descort* de Raimbaut de Vaqueiras majoritàriament escriuen les aspirades inicials dels fragments gascons amb *f*-; cf. Crescini 1923 [1932, pp. 508-512] i Tavani 1986, pp. 145-147). Però l'argument a favor del caràcter gascó de la major part d'aquests dos versos és el que he postulat per a les variants no estandarditzades –i que el lector em perdoni l'anacronisme–, és a dir, l'aparició de formes característiques i fins pintoresques.

És del tot lògic: el gascó, una parla sense prestigi literari, hi figura amb una exclamació popular que segles més tard encara es veurà com una típica expressió regional: *pes miu cap*. Escriu Coromines:

Això és visiblement gascó, que usa avui i sempre *jo* (=zu) en lloc de *(i)eu*, *miu* [=mi(e)u] i l'article *es* són inequívocs; i Montaigne i Rabelais donen com a típics dels gascons aquest "juron" (explicant-lo en francès "par le mien chief"). És sabut que Luchaire va trobar encara molt estès l'article *IPSE* en els documents del seu *Choix* del S. XIII (n'hi ha testimonis en tota mena de fonts gascones antigues... (Coromines ed. 1988, vol. II, pp. 200-201, nota al v. 8):

El gascó usat aquí, per tant, no deriva de la llengua escrita, dels documents en prosa administrativa de què parlava més amunt, sinó de la llengua oral: això reforça la lectura del tipus *hemna*, com en el *descort* de Raimbaut. Amb el benentès que, essent la poesia trobadoresca destinada al cant, la grafia del manuscrit no té importància, si el joglar ja marcava l'aspiració. Podríem pensar que, per fer-ho més gascó, Cerverí hauria pogut incloure paraules com *trobave*, *arrasoos* [= 'raons'], etc., però no

¹⁸ Riquer 1975 es va desdir més tard d'aquesta opinió (1975, vol. III, p. 1572, nota al v. 7), que va reprendre Coromines: «*femna* pot ser substitució del copista en lloc de *hemna*; d'altra banda fins als Ss. XIII i XIV fou corrent escriure *f* en els documents gascons amb el valor fònic de *h*» (Coromines ed. 1988, vol. II, p. 199).

eren aquests els models de referència. Els models no podien ser els escrits, per la raó que hem vist: que la poesia encara es divulgava sobretot oralment. No era l'accés a l'escriptura utilitària, doncs, allò que justificava l'aparició d'una llengua al poema; era la tradició d'haver aparegut el gascó en el poema de Raimbaut, el que afavoria en aquest lloc l'emulació. El català, en definitiva, no es trobava en aquest cas.

El pintoresquisme del vers 8, de tota manera, no s'acaba aquí. I no s'acaba amb el gascó. Contra el que diu Coromines –però no, potser, contra el que en el fons pensava–,¹⁹ l'italià hi compareix amb formes clarament idiosincràtiques. «Admeto que *pillar* i *micer* tenen aire d'italians», confessa l'insigne lexicògraf. El cas és que el raonament que fa per suposar-los mots arrelats en gascó és ben poc convincent, fins al punt que incorpora arguments contraris, com ara uns quants exemples inclosos al *Diccionari etimològic*,²⁰ o l'afirmació que el nom *misser* «encara el dóna com a mot italià típic Guillem de Cervera» (Coromines ed. 1988, vol. II, p. 201, nota al v. 8).

Guillem de Cervera! Guillem de Cervera no és altre que el mateix trobador Cerverí de Girona –tal com avui accepta tothom. Coromines es va resistir fins al final a reconèixer la identificació que ja havia fet Martí de Riquer el 1950.²¹ I això que ell mateix en dóna, inadvertidament, una prova més. Parlant de la recepció de l'obra de Cerverí, Coromines esmenta una obra anònima del segle XIV intitulada *Sentències morals*, la qual conté aquest passatge: «diu Serverí ... que la mà no deu parlar, ne la bocha veser, ne l'ull dar ne tenir». I ell afegeix: «No he aclarit on Cerverí diu això, ni em lleu de recordar on és que he vist, en els seus poemes, una idea semblant, pel que recordo» (Coromines ed. 1988, vol. I, pp. 15-16, nota 4). Doncs bé: naturalment, és als *Proverbis* o *Verses proverbials* de Guillem de Cervera:

¹⁹ Un dels fils conductors de l'edició de Cerverí duta a terme per Coromines –i qui sap si la justificació principal de l'empresa– és l'enfrontament sistemàtic amb Martí de Riquer. Probablement, la negativa d'incloure l'italià entre els altres idiomes responia en el fons a la voluntat de contradir aquest romanista. En un excel·lent article, Xavier Renedo (1999) ha mostrat aquesta forma de procedir a partir d'uns quants exemples.

²⁰ Coromines 1980-1991, vol. VII, 1987, pp. 824-825, s.v. *senyor* > *misser*.

²¹ Dues síntesis del problema, amb nous arguments, es poden llegir en sengles articles de Riquer (1989 i 1991).

la mà no deu parlar
 ne la boca veser
 ne l'aureyla gardar
 ne oyl dar ne tener.

(Coromines ed. 1991, p. 100, vv. 1403-1406)

Reprenguem el fil: Guillem de Cervera i Cerverí de Girona són la mateixa persona. Per tant, el fet que els *Verses proverbials* incloguin com a italianisme característic de la Llombardia *miser* obliga a pensar que l'aparició del mot en un poema plurilingüe no és aliè tampoc a aquesta consideració:

Tot sò qu'e'l cor te venya
 en ta lengua no sia:
 l'axemples te sovenya
 dels jays de Lombardia:

*En est alberch se fatxe
 ço que miser non sache;
 por dicier la vertate
 è morto lo meu frate!;
 cel gau<d> 'e vive'n pace
 qui aud'e vid'e tatxe.*

(Coromines ed. 1991, p. 52, vv. 669-678)

Misser era el típic italianisme que tothom —és una manera de dir— coneixia. Com fins fa quatre dies *monsieur* (“mussiú”, “messié”) o *mister* (“míster”) representaven el francès o l'anglès. Tavani recull —en tan sols tres fragments hispànics antics on s'estrerà l'italià— quatre ocurrencies de *misser*, sota diverses formes aproximades: *miçer*, *merçer*, en un poema de Carvajal de mitjan segle XV; *misier*, a la *Comedia Soldadesca* de Bartolomé de Torres Naharro; *micero*, a l'*Auto da Fama* de Gil Vicente. De *pigliar*, només en surt un cas, *pillasse*, en aquesta darrera obra;²² però em sembla que amb això ja queda provat igualment que es tracta d'un altre mot característic.²³

²² Veg. Tavani 1969b, pp. 39, 40 i 47. Tavani també diu (1968 [1969a, p. 72]) que aquests mots es retroben dins l'*Auto dos enanos* e l'*Auto de D. Luis e los turcos*, de la fi del segle XVI, obres que no he pogut consultar.

²³ Per a Coromines, *pillar*, en el sentit de ‘furtar’, ‘agafar’ (dialectal), és un italianisme del català (Coromines 1980-1991, VI, 1986, pp. 538-539, s.v.). Aquest és el sentit que convé al passatge. És sorprenent, doncs, que al comentari del poema de

Acceptant que el vers està dividit lingüísticament en dues parts, resta per decidir on va el pronom personal, *io*, que tant podria ser gascó (*jo* o *io*, formes avui pronunciades amb [u]) com italià. Naturalment, no hi pot haver resposta segura a aquest dilema. Grafiant *jo*, com fa Coromines, l'ambigüitat es desfà a favor del gascó. M'he decidit per mantenir-la, l'ambigüitat, que és el que fa el copista al manuscrit.

Falten dos versos més, els versos 9-10. La majoria d'autors expliquen que la tornada és composta en occità. La forma *fazia* de l'últim vers, si és que és de Cerverí, és inapel·lable. Però Joan Coromines va posar tanta llenya al foc com va saber per provar que aquests versos eren en català.

Comptant els versos 9-10 com a occitans, ens trobem amb «l'anomalia [...] que l'occità apareixeria dos cops separadament, i amb quatre versos en lloc de dos (els 3-4 i els 9-10), cosa que [*Cerverí*] no permet a cap llenguatge» –explica. De tota manera, encara més que aquest argument, el que el decideix és un judici apriorístic, com ell mateix reconeix:

Però, ¿com és possible que el poeta s'oblidés de posar-hi, eli tan patriota [...], la llengua de la seva nació, quan havia tracta[t] el gascó com un idioma distint de la llengua d'oc, de la qual se'n diferenciava, ja llavors, bastant menys?

Caldria, doncs, ja a priori, forçosament, admetre que dos d'aquests versos són en català. Com que en el vers 4 hem de llegir *don*, perquè rimi amb *coraçon*, i *don* no és forma catalana però sí que és la de Provença, el català serà el dels versos 9 i 10. *Esparver* hi posa, no *esparvier*; i podem admetre que Cerverí en el vers 10 escriuria *fazia* a tall d'arcaisme (*fadia*); o bé *faia*, i el copista de Sg eliminà aquesta forma, creient-la lapsus del seu predecessor, que hauria cedit a la llengua quotidiana, i que li semblà detonant en Cerverí; en fi, *enfant* 'fill de rei' és també català i no pas occità. I escau que posi la llengua pròpia en la coronació o acabament. Per tant la prova està feta. (Coromines ed. 1988, vol. II, p. 200)

Abans he dit que no és qüestió de buscar fragments possibles en una o altra llengua, sinó passatges que siguin lingüísticament excloents. Vist des de la perspectiva actual, n'hi hauria hagut prou incorporant una de les rimes que els preceptistes retreien als catalans quan componien versos. Jofre de Foixà, unes dècades després, explica a les seves *Regles de trobar*:

Cerverí l'etimologista insisteixi, contra la tesi italiana, en el caràcter genuí que el mot podria tenir en occità (Coromines ed. 1988, vol. II, p. 201, nota al v. 8).

Encara sapies qu'eu te do altra regla per raho d'alguns noms en los quals erron alguns homs que usen de trobar, e assenyafadament en Cathalunya. E ells cuydon ho far per gallart parlar o per tal que mellors venga a llurs rimes, e fallen en axi en los noms termenats en *-ars*, en *-ers*, en *-irs*, en *-ors*, en *-urs*, que trason dels motz aquella letra *r*, per que'ls mudon d'enteniment e de lengatge. (Marshall 1972, p. 90)

Fins i tot hauria valgut incloure un mot començat amb *l*- palatal [λ] encara que estigués grafiat amb *l*-, com era de llei: això, almenys, admetria un paral·lelisme amb el fenomen de l'aspiració inicial en lloc de *f*- del gascò (o del castellà). O escollir una de les rimes entre vocals obertes i tancades per les quals els trobadors catalans sovint eren censurats, tal com recordava el mateix Cerverí –sense que li importés gaire, d'altra banda– al poema *Si tot s'es braus l'ayrs e'l mes*:

D'on català son reprès
que no sàbon primfilar
motz, ne rimas afilar;
e s'il an d'autres re pres
per lors dictatz
gays gençar, no-m desplay,
c'autr'an assatz
ja pres del lor, ses play.²⁴

Per a aquell que escoltés la composició, tots aquests detalls podrien servir. En canvi, els trets lingüístics que s'addueixen com a prova de la catalanitat dels versos 9-10 són inconsistents. Coromines, per evidenciar que els dos versos finals de la composició són en català i no en occità, nega que *enfan*, en el sentit de 'fill del sobirà', sigui occità. O fa notar que *esparver* surt en comptes de la forma occitana *esparvier* i, en canvi, no dóna importància a l'ocurrència de la forma *fazia*, que diu que potser s'ha de llegir *faïa*. I també retreu la forma apocopada la *cobla-m f.*, que considera antiquada en occità. En realitat, l'argumentació de Coromines és capciosa:

²⁴ Coromines ed. 1988, vol. 1, p. 276 (l'accent circumflex de *reprès* indica la [ə] tònica del català antic). Cf. també Nadal i Prats 1982, p. 390.

Cal tenir en compte que no tenim el text precís de Cerverí sinó el del seu copista català, acostumat al llenguatge occitanejant dels trobadors catalans, que elimina per costum catalanismes i altres formes d'aire foraster, no adonant-se ací que copia un descort multilingüe. (Coromines ed. 1988, vol. II, pp. 199-200)

Perquè, ¿com sabem que el copista és català si no és pels catalanismes que manté, o fins i tot que introdueix, inadvertidament o no? ¿No és més lògic que un copista català²⁵ tendeixi a catalanitzar, que no pas a occitanejar? *Esparver*, sense diftongació, és sempre la forma habitual en aquest cançoner;²⁶ *enfant*, en el sentit de 'fill del rei', apareix constantment en les composicions del nostre trobador; les formes reduïdes dels pronoms febles, igualment. Per aquest camí no arribem pas a la conclusió que aquests dos versos són escrits en català, sinó que tots els poemes són bilingües, que tot el cançoner és catalanooccità.

En fi: per reblar el clau a favor que els dos versos finals del descort són escrits en català, Coromines argumenta que no és lògic que Cerverí torni a fer servir l'occità als dos versos finals, si ja l'ha emprat als versos 3-4. L'argument, en canvi, més aviat hauria de portar a creure el contrari. Perquè la tornada, justament, té un estatut peculiar, independent de la cobla: per això en aquests versos finals d'endrega el que fa el poeta és desafiar l'*enfant* Pere a compondre una cobla com l'anterior. Beaumatin opina fins i tot que la repetició d'una de les llengües, l'occità, reforça encara més aquesta independència entre cobla i tornada:

Il se trouve, de surcroît, que cette réutilisation de la langue des vv. 3-4 survient en un lieu tout aussi signalé, c'est-à-dire aux vv. 9-10 et finaux du poème. Ce trait converge évidemment avec le fait que ces vv. 9-10 et finaux reprennent *de facto* les rimes des vv. 7-8 (quelle[s] que soi[en]t la ou les langue[s] que Cerverí y emploie) pour qu'on y voie en réalité une *tornada* distique à la suite d'une octave, où la reprise rimique est soulignée par la reprise linguistique et une coupure syntactique forte. (Beaumatin 2000, p. 179)

Això sí: si Coromines partia d'un *a priori*, també era apriorística la raó per la qual Riquer no creia que pogués aparèixer el català als versos

²⁵ Coromines (1980-1991, vol. III, 1982, p. 621, s.v. *esparver*) diu que el copista del ms. S⁹ devia ser de la zona de Balaguer-Lleida.

²⁶ Riquer 1947, pp. 124, poema 43, v. 7 (*esparver*); *La faula del rossinyol*, *passim*.

3-4: «Es bien cierto que se podría alegar que están en catalán; pero para Cerverí es evidente que los catalanes, cuando escriben en verso, lo hacen en provenzal» (Riquer 1975, vol. III, p. 1572, nota als vv. 3-4). L'argument és fonamentat, però no pas concloent, perquè exactament la mateixa raó valdria per negar la possibilitat d'aparició aquí del gascó i fins de l'italià.

La rima dels versos 2 : 4

Fins ara m'he centrat en els versos que han suscitat discrepàncies entre els filòlegs. Expressament he deixat de banda els que no han estat objecte de controvèrsia. Acabo de transcriure, per exemple, unes paraules de Riquer en el sentit que els versos 3-4 s'han de considerar escrits en occità. Recordem també el que deia Coromines: «Com que en el vers 4 hem de llegir *don*, perquè rimi amb *coraçon*, i *don* no és forma catalana però sí que és la de Provença, el català serà el dels versos 9 i 10» (Coromines ed. 1988, vol. II, p. 200). Al manuscrit, però, apareixia –ho hem vist al començament– *do*. Fos com fos, la unanimitat sobre el caràcter “provençal” d'aquests versos sempre s'ha mantingut inalterable.

Ara bé: ¿i si l'esmena s'hagués de fer en sentit contrari? ¿I si la forma equivocada fos *coraçon*? Perquè el cas és que a favor d'una rima *corasso* : *do* hi ha dos arguments molt poderosos. El primer, el model inaugural de la cobla plurilingüe de Cerverí, que és el *descort* de Raimbaut de Vaqueiras, ja que en aquesta composició apareix justament la forma *corasso* dins un dels versos en galaicoportuguès (v. 49).²⁷ Martí de Riquer és categòric: «Cerverí conocía, sin duda alguna, dos precedentes trovadorescos de poesía plurilingüe: el *descort* de Raimbaut de Vaqueiras *Eras quan vey verdeyar* [...] y la composición de Bonifaci Calvo *Un nou sirventes ses tardar*» (Riquer 1975, vol. III, p. 1571). No costa gens d'imaginar que el copista d'S^g, que va escriure el cançoner al tercer quart del segle XIV (Ugolini 1936, p. 543), en trobar la forma *coraço*, l'esmenés en *coraçon*, tal com en rigor li pertocava lingüísticament, sense pensar que amb això desfeia la rima.

El segon argument és encara més decisiu. Cerverí va compondre aquesta cobla seguint un model fixat que ens ha deixat cinc exemples més en la literatura trobadoresca: 8 8 8 8 10' 10 10 10', i sempre amb les

²⁷ Veg., per exemple, l'edició de Riquer 1975, vol. II, p. 842.

mateixes rimes: *-ar*, *-o*, *-ia*, *-an*.²⁸ Cerverí va prendre l'estrofisme i les rimes *-i*, doncs, la melodia— d'una composició preexistent. Això obliga, per tant, a pressuposar la bondat de la rima *-o* als versos 2 i 4.

¿Varia alguna cosa, amb aquest canvi, des del punt de vista de les llengües del text? En principi no: *do*, un mot amb *-n* caduca, és normal en la llengua dels trobadors, que tant fan servir *pla* com *plan*, *be* com *ben*, *cami* com *camin*, *sazo* com *sazon*, *negu* com *negun*; però són les primeres, justament, atestades per la rima, les formes que Cerverí usa més sovint. Val, doncs, el que ha estat el fil conductor d'aquesta percaça: en aquells moments primerencs, tan sols formes marcades —privatives— permetien diferenciar variants tan pròximes.

Al mateix vers 4 apareix el verb *donès*. La forma no és pas desconeguda en català (amb [e]), però la llengua antiga prefereix, des de sempre i de manera unànime, la forma *donàs* —gairebé podríem dir que fins a Fabra. Aquí Cerverí tenia una oportunitat d'or per incloure un catalanisme inequívoc, si hagués volgut, però no ho va fer. I no ho va fer perquè no pensava en el català com una llengua diferent. Avui diríem: com una llengua independent.

Recapitulació

Si l'argumentació fins aquí és correcta, els *lengatges* que apareixen al poema només són cinc, els cinc de la tradició que neix amb Raimbaut, i no sis —com especifica ben clarament la rúbrica del manuscrit. Pel que sabem, les rúbriques del cançoner provenen del mateix autor.²⁹ Ara: si s'accepta que un copista va esmenar *corasso* en *corasson*, també podem admetre que va corregir “cinc” per “sis”, pensant potser que amb la forma *corasson* s'hi havia d'afegir l'aragonès-castellà. O —per què no?— que hi havia d'haver el català. Això, a la segona meitat del segle XIV, sí que era pensable.

²⁸ Cf. Frank 1966, p. 83, núms. 421:22 (Bernart d'Auriac) 23 (Blacasset), 24 (Folquet de Lunel), 25 (Guigo de Cabanes), 26 (Cerverí), 27 (Sordel).

²⁹ Riquer fa notar que els títols del ms S^b deriven de l'autor mateix: «Que los títulos de las poesías de Cerverí son debidos al trovador lo demuestra el hecho de que ninguno de los tres copistas que transcribieron *La canço de les letres* [...] consiguió averiguar que se llama así porque presenta, en acróstico, las letras del alfabeto, que los tres amanuenses estropearon al amoldar el texto a su peculiar grafía» (Riquer 1975, vol. I, p. 17). Veg. també Cabré 2001.

Però em sembla que ha quedat demostrat que no hi ha al poema uns versos en català oposats als versos occitans. Podríem pensar que si això passa és perquè, per al trobador, el català no era una llengua poètica; però bé que hi ha el gascó, i l'italià. No; la raó per la qual el català no apareix aquí ha de ser una altra, i no se me n'acut cap més que aquesta: que, per a Cerverí, el que avui considerem la seva llengua natural —el català— quedava perfectament comprès dins l'occità trobadoresc. A mitjan segle XIII no hi havia conflicte entre català i occità: el “provençal”, l'occità trobadoresc, era la seva projecció poètica normal, la seva forma literària.

I així arribem a una conclusió paradoxal: i és que, al capdavant, el català sí que hi és, al poema. El que passa és que no hi és com a llengua diferent de l'occità, ja que tot allò que podria ser català coincideix amb la llengua del trobar.

Hem pervingut al final de la discussió. Els cinc (no sis) llenguatges del poema són: galaicoportuguès (vv. 1-2), occità (vv. 3-4), francès (vv. 5-6), gascó (v. 7 i 1ª part del v. 8), italià [llombard] (2ª part del v. 8), i altre cop occità (la tornada: vv. 9-10). Les diverses llengües se succeeixen cada dos versos, tret de l'italià, que apareix incidentalment dins el vers 8. Hi ha les tres llengües literàries que podia conèixer Cerverí: galaicoportuguès, occità i francès. El gascó i l'italià, en canvi, no vénen representats per les seves formes literàries: ni els escrits en prosa de la Gascunya ni els poemes de l'escola siciliana no tenen res a veure amb els escassos mots del poema que reproduïxen aquests idiomes. Finalment, si calgués relacionar l'italià del poema amb un dialecte, aquest s'ha d'identificar amb el llombard, per un elemental paral·lelisme amb els versos italians que el mateix trobador, sota el nom de Guillem de Cervera, va donar a conèixer entre els seus *Verses proverbials*, i que he reproduït més amunt.

I ara només ens resta veure com queda el poema puntuat, presentat i traduït adequadament:

Cobla en .v. lengatges

Nuncha querria eu achar
 ric-home con mal coraço,
 mas volria seynor trobar
 que'm dones ses deman son do;
 5 e voldroye touz les jors de ma vie

dames trover o pris de tota jan;
 e si femna trovava ab enfan,
 pes miu cap, io, micer, la pyllaria.

Un esparver daria a l'Enfan
 10 de setembre, s'aytal cobia-m fazia.³⁰

Traducció

No em voldria trobar mai amb un gran noble amb mal cor, sinó amb un senyor que fos generós amb mi sense que l'hi demanés, i m'agradaria trobar cada dia de la meua vida dames apreciades de tota la gent; i si trobés una dona amb un nen, pel meu cap, senyor, [juro] que me l'emportaria.

³⁰ Procedència: ms. 146 de la Biblioteca de Catalunya [S⁸], f. 32v. Edicions: Massó 1932, p. 230; Ugolini 1936, p. 666; Riquer 1945, pp. 150-151 (=Riquer 1947, pp. 45-46); Monteverdi 1948; Frank 1950; Riquer 1964, p. 138; Tavani 1968 (=Tavani 1969b, p. 18); Riquer 1975, vol. III, pp. 1571-1573; Coromines ed. 1988, vol. II, pp. 199-201. Desfaig les abreviatures sense indicar-ho expressament i regularitzo les grafies *ij* i *ulv*, l'ús de majúscules i minúscules, la puntuació, els apòstrofs i els punts volats de la manera usual en aquesta classe de textos. Les esmenes més importants han estat explicades al llarg d'aquesta contribució: *v* en lloc de *vi* (a la rúbrica; Monteverdi i Tavani opten per eliminar-la), *corasso* (v. 3: exigència de la rima, dependència dels models), *quem* en lloc de *que mi* (v. 4: esmena justificada per raons mètriques i de significat), *les* (v. 5: raons de concordança; en tot cas, la -s no sona pel contacte amb la consonant següent), *pes* en comptes de *pos* (v. 8: pel sentit; correcció reforçada per la semblança gràfica entre *ee* i *oo* que de tant en tant s'observa al ms., cf. Ugolini 1936, p. 659, nota al v. 27), *Un esparver* en comptes de *ni sparver* (v. 9: pel sentit i per raons mètriques; pel que fa concretament a la forma *esparver*, cf. també una altra composició de Cerverí, *La faulta del rossinyol*, on apareix el mot repetidament i sempre amb la *e*-epentètica). (Les discrepàncies d'aquesta edició amb el manuscrit apareixen grafiades en cursiva, i en rodona al títol; les omissions no s'indiquen, per no posar més entrebancs en la lectura).

Tenint en compte que la meua intenció ha estat tan sols estudiar les llengües que apareixen aquí, no m'entretindré gaire a justificar haver prescindit d'altres correccions que s'han proposat per al poema i que no m'han semblat necessàries —n'hi ha que són merament ortogràfiques— o prou convincents. Així, no recullo formes com «tote» (v. 5) de Tavani i Coromines, o «jo» (v. 8) de Coromines, que mantinc grafiades tal com apareixen al manuscrit: *tota* (que evidentment s'ha de pronunciar amb [ə]); com la -*e* de *vie*, d'altra banda, al v. 5), *io* (que no necessàriament s'havia de pronunciar amb [j]). No accepto tampoc *epris* (Riquer 1945 i 1947) ni *oprès* (Coromines) per *o pris* (v. 6), *hemna* (Riquer 1945, 1947 i esp. 1964, Monteverdi) per *femna* (considero que pot ser una grafia etimològica; v. 7), *enjan* o *engan* (Riquer 1945, 1947 i esp. 1964, Monteverdi, Tavani) en lloc d'*enfan* (v. 7), *pel* (Monteverdi, Riquer 1964, Tavani) o *pou* (Riquer 1975) allà on transcriu *pes* (v. 8), ni *mio* (Monteverdi, Tavani) o *mim* (Riquer 1964 i 1975), per *miu* (v. 8).

Un esparver de setembre donaria a l'Infant [Pere] si em fes una cobla com aquesta.

Bibliografia citada

- Badia 1987: Antoni M. Badia i Margarit, *Coherència i arbitrarietat en la substitució lingüística dins la Crònica de Jaume I*, Barcelona, 1987.
- Beaumatín 2000: Éric Beaumatín, «L'esparsa LXXXVI: une cobla carrée?», dins Georges Martin et Marie-Claire Zimmermann, *Ausiàs March (1400-1459). Premier poète en langue catalane*, Paris, 2000, pp. 169-181.
- Bec 1984: P[èire] Bec, «La scripta occitane entre le XIIIe et le XVIe siècles», dins *Colloque International d'Études Occitanes*. Lunel, 25-28 août 1983, Montpellier, 1984, pp. 123-133.
- Brea 1985: Mercedes Brea, «Los versos gallego-portugueses del sirventés trilingüe de Bonifacio Calvo», dins Jesús Montoya Martínez y Juan Paredes Múñez, eds., *Estudios románicos dedicados al Prof. Andrés Soria Ortega*, vol. I, Granada, 1985, pp. 45-43.
- Brea 1989: Mercedes Brea, «La utilidad de los textos románicos plurilingües en la enseñanza de la Filología Románica», dins *Actes du XVIIIe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes (Trèves, 1986)*, vol. VII, Tübingen, 1989, pp. 260-269.
- Bruguera ed. 1991: *Llibre dels fets del rei en Jaume*. A cura de Jordi Bruguera, 2 vols., Barcelona, 1991.
- Cabré 1999: Miriam Cabré, *Cerverí de Girona and his Poetic Traditions*, Londres, 1999.
- Cabré 2001: Miriam Cabré, «Un cançoner de Cerverí de Girona?», dins Patrizia Botta, Carmen Parrilla, José Ignacio Pérez Pascual, eds., *Canzonieri iberici*, vol. I, La Corunya, 2001, pp. 283-299.
- Coll 1949: M[iquel] Coll i Alentorn, «Introducció» a Bernat Desclot, *Crònica*. A cura de ..., vol. I, Barcelona, 1949.
- Coromines 1980-1991: Joan Coromines, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 9 vols., Barcelona, 1980-1991.

- Coromines ed. 1988: Cerverí de Girona, *Lirica*, 2 vols. Edició a cura de Joan Coromines. Amb la col·laboració de la Dra. B.S. Fitzpatrick, Barcelona, Curial, 1988.
- Coromines ed. 1991: Guillem de Cervera, *Versos proverbials*. Edició crítica i comentada a cura de Joan Coromines, Barcelona, Curial, 1991.
- Crescini 1923: Vincenzo Crescini, «Il discordo plurilingue di Rambaldo de Vaqueiras», *Nuovi Studi Medievali*, 1 (1922), pp. 76-106; reproduït dins Íd., *Romanica fragmenta*, Torí, 1932, pp. 507-540.
- D'Heur 1973: Jean-Marie d'Heur, *Troubadours d'oc et Troubadours Galiciens-Portugais. Recherches sur quelques échanges dans la littérature de l'Europe au Moyen Âge*, París, 1973, pp. 255-263.
- Ferrando i Escartí ed. 1995: Jaume I, *Llibre dels fets*. Introducció, transcripció i actualització a cura d'Antoni Ferrando i Vicent Josep Escartí, Catarroja / Barcelona, 1995.
- Field ed. 1989-1991: Ramon Vidal de Besalú, *Obra poètica*. Introducció i edició a cura de Hugh Field, 2 vols., Barcelona, 1989 i 1991.
- Frank 1950: István Frank, «Cerverí, dit de Girona, polyglotte et oiseleur», *Cultura Neolatina*, X, fasc. 1 (1950), pp. 69-76.
- Frank 1966: István Frank, *Répertoire métrique de la poésie des troubadours*, 2 vols. París, 1966.
- Hilty 1989: Gerold Hilty, «El poema iberorrománico citado por el trovador Ramón Vidal», dins Günter Holtus, Georges Lüdi, Michael Metzeltin, eds., *La Corona d'Aragó i les llengües romàniques. Miscel·lània d'homenatge per a Germà Colon*, Tubinga, 1989, pp. 91-104.
- Mackey 1976: William Francis Mackey, «Langue, dialecte et diglossie littéraire», dins Henri Giordan et Alain Ricard, eds., *Diglossie et littérature*, Bordeus, 1976, 19-50.
- Marshall 1972: J.H. Marshall, *The Razos de trobar of Raimon Vidal and associated texts*, Londres, 1972.
- Massó 1911: Jaume Massó Torrents, «Discurs presidencial del vis-president ...», dins *Certamen científic-literari organitzat per l'Ateneu de Tarragona en honor de l'alt Rei en Jaume I lo Conqueridor*, Tarragona, 1911, pp. 33-56.
- Massó 1932: Jaume Massó Torrents, *Repertori de l'Antiga Literatura Catalana. La poesia*, vol. 1, Barcelona, 1932.

- Menéndez Pidal 1902: Ramón Menéndez Pidal, «El catalán y los catalanistas. Cataluña bilingüe», *El Imparcial*, 15-XII-1902.
- Monteverdi 1948: Angelo Monteverdi, «Intorno alla cobbola plurilingue di Cerverí de Girona», *Cultura Neolatina*, VIII (1948), pp. 73-76.
- Nadal i Prats 1982: Josep M. Nadal, Modest Prats, *Història de la llengua catalana*, vol. I: *Dels inicis al segle XV*, Barcelona, 1982
- Rafanell i Rossich, en premsa: August Rafanell i Albert Rossich, «El nostre lengatge, al segle XII», dins Jordi Cornellà, ed., *Història de les idees lingüístiques. VI Col·loqui internacional "Problemes i Mètodes d'Història de la Llengua"*, Girona, en premsa.
- Renedo 1999: Xavier Renedo, «Joan Coromines, editor de textos catalans i occitans», dins Joan Solà, ed., *L'obra de Joan Coromines*. Cicle d'estudi i homenatge, Sabadell, 1999, pp. 145-154.
- Riquer 1945: Martín de Riquer, «Treinta composiciones del trovador Cerverí de Girona», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XVIII,1 (1945), pp. 59-157.
- Riquer 1947: Martín de Riquer, *Obras completas del trovador Cerverí de Girona*, Barcelona, 1947.
- Riquer 1964: Martí de Riquer, *Història de la literatura catalana*, vol. I, Barcelona, 1964.
- Riquer 1975: Martín de Riquer, *Los trovadores*, 3 vols., Barcelona, 1975.
- Riquer 1989: Martí de Riquer, «Guillem de Cervera és Cerverí de Girona», *Revista de Catalunya*, 28 (març de 1989), pp. 127-138.
- Riquer 1991: Martí de Riquer, «Els Verses proverbials de Cerverí de Girona», *Revista de Catalunya*, 54 (juliol-agost de 1991), pp. 115-133.
- Tavani 1968: Giuseppe Tavani, «Sulla cobbola plurilingue di Cerverí de Girona», *Cultura Neolatina*, XXVIII (1968), pp. 64-78; reeditat, amb alguns canvis, dins Íd., *Poesia del Duecento nella Penisola Iberica. Problemi della lirica galego-portoghese*, Roma, 1969, pp. 51-76. Cito sempre per aquesta darrera versió, indicant-ho així: Tavani 1968 [1969a].
- Tavani 1969b: Giuseppe Tavani, *Bilinguismo e plurilinguismo romanzo dal XII al XVI Secolo*, Roma, 1969 [reedició: *Il mistilinguismo letterario romanzo tra xii e XVI secolo*, L'Aquila, 1982].
- Tavani 1986: Giuseppe Tavani, «Per il testo del discordo plurilingue di Raimbaut de Vaqueiras (P.-C. 382,4)», dins Marc-René Jung e Giuseppe Tavani, eds., *Studi francesi e provenzale [=Romanica vulgaria. Quaderni, 8-9]*, L'Aquila, 1986, pp. 117-147.

- Tavani 2000: Giuseppe Tavani, «Il plurilinguismo nella lirica dei trobatori », dins Vincenzo Orioles, ed., *Documenti letterari del plurilinguismo*, Roma, 2000, pp. 123-142.
- Tucó-Chala 1970: Pierre Tucó-Chala, *Cartulaires de la vallée d'Ossau*, Saragossa, 1970.
- Ugolini 1936: Francesco A. Ugolini, «Il Canzoniere inedito di Cerveri di Girona», Reale Accademia Nazionale dei Lincei, Série VI, vol. v, fasc. VI (1936), pp. 511-684.
- Vecchi 1952: Giuseppe Vecchi, *Poesia latina medievale*, Parma, 1952.
- Zimmermann 1986: Marie-Claire Zimmermann, «L'esparsa a l'obra d'Ausiàs March: un esquema bàsic de la poetització», dins Lola Badia i Josep Massot i Muntaner, eds., *Estudis de literatura catalana en honor de Josep Romeu i Figueras*, vol. II, Barcelona, 1986, pp. 397-417 (p. 398).